

Mjr dr Kazimierz Rudolf Fritz (1896–1979) – obrońca Lwowa, powstaniec warszawski, człowiek wielkiego serca i ducha

Maj. Kazimierz Rudolf Fritz, PhD (1896–1979) –
defender of Lviv, insurgent of Warsaw, a big-hearted
and generous-spirited man

Krzysztof Kopociński, Zbigniew Kopociński, Czesław Jeśman

Zakład Historii Medycyny, Farmacji i Medycyny Wojskowej Uniwersytetu Medycznego w Łodzi;
kierownik p.o.: dr n. farm. Marcin Możdżan

Streszczenie. Artykuł przedstawia sylwetkę polskiego lekarza wojskowego, który jest patronem Domu Lekarza Seniora w Warszawie. Kazimierz Rudolf Fritz urodził się 11 marca 1896 roku w Drohobyczu. W 1916 roku ukończył renomowane gimnazjum w swym rodzinnym mieście. W listopadzie 1918 roku jako podchorąży wziął udział w Obronie Lwowa, czyli bitwie o miasto jego polskich mieszkańców (głównie studentów i gimnazjalistów) z ukraińskimi żołnierzami Dmytra Wytowskiego, który przeprowadził zamach stanu. W 1925 roku ukończył Wydział Lekarski Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. W okresie międzywojennym służył w kilku szpitalach wojskowych. Od 1936 roku był szefem oddziału dermatologicznego w 7. Szpitalu Okręgowym w Poznaniu. Podczas okupacji niemieckiej pracował w Szpitalu Ujazdowskim, jako lekarz tej placówki wziął udział w Powstaniu Warszawskim. Po zakończeniu II wojny światowej prowadził oddział dermatologiczny w Szpitalu Miejskim w Chorzowie. Doktor Fritz był pomysłodawcą i jednym z fundatorów Domu Lekarza Seniora w Warszawie. Zmarł 9 listopada 1979 roku w wieku 83 lat.

Słowa kluczowe: Fritz, Obrona Lwowa, Powstanie Warszawskie, Szpital Ujazdowski, Drohobycz

Abstract. The article presents a Polish military physician whom the Doctors' Retirement House in Warsaw is named after. Kazimierz Rudolf Fritz was born in Drohobych, on March 11, 1896. In 1916, he graduated from a renowned gymnasium in his hometown. In November 1918, as a cadet he participated in the defense of Lviv, the battle between the Polish inhabitants of the city (mostly gymnasium and university students) and Ukrainian soldiers of Dmytro Vitovsky who staged a coup d'état. In 1925, he graduated from the Faculty of Medicine at Jan Kazimierz University in Lviv. In the interwar period he served in several military hospitals. Since 1936 he was a head of the dermatological ward in the 7th Regional Hospital in Poznań. During the German occupation he worked at the Ujazdowski Hospital and as a doctor of this institution he took part in the Warsaw Uprising in 1944. After the end of World War II, he headed the dermatological ward at the City Hospital in Chorzów. Doctor Fritz was the originator and one of the founders of the Doctors' Retirement House in Warsaw. He died on November 9, 1979, at the age 83.

Key words: Fritz, defense of Lviv, Warsaw Uprising, Ujazdowski Hospital, Drohobych

Nadesłano: 4.05.2017. Przyjęto do druku: 22.05.2017

Nie zgłoszono sprzeczności interesów.

Lek. Wojsk., 2017; 95 (3): 317–322

Copyright by Wojskowy Instytut Medyczny

Adres do korespondencji

dr n. med. Zbigniew Kopociński
105. Kresowy Szpital Wojskowy z Przychodnią,
Pododdział Okulistyczny
ul. B. Domańskiego 2, 68-200 Żary
tel. 68 470 78 62
e-mail: zkopocinski@wp.pl

Lata młodości, edukacja i służba wojskowa

Słynne słowa marszałka Józefa Piłsudskiego, porównujące Polskę do obwarzanka, według których to, co najlepsze, znajduje się na kresach, są wielokrotnie przytaczane, gdy przedstawia się osoby niezwykle zasłużone dla ojczyzny, a wywodzące się ze wschodnich województw dawnej Rzeczypospolitej. Do tego elitarnego grona z pewnością można zaliczyć mjr. dr. Kazimierza Rudolfa Fritza, polskiego lekarza wojskowego pochodzącego z ziemi lwowskiej, który swą postawą życiową i dokonaniem zasłużył na najwyższe uznanie potomnych. W czerwcu 2017 roku mija 15. rocznica nadania Domowi Lekarza Seniora (DLS) w Warszawie imienia dr. K. Fritza. Z całą pewnością jest to doskonała okazja do przypomnienia i szerszego przedstawienia sylwetki tego nieprzeciętnego medyka i wartościowego człowieka.

Kazimierz Rudolf Fritz urodził się 11 marca 1896 roku w Drohobyczu na ziemi lwowskiej (ta część terytorium Rzeczypospolitej znajdowała się wówczas pod zaborem Austro-Węgier), w rodzinie Ludwika Fritza (1863–1945) i Antoniny z domu Czemerer (1859–1931). Była to bardzo zamożna rodzina, należąca do ścisłej elity w tym rejonie. Ojciec był producentem pojazdów konnych, co w owym czasie pozwoliło na zgromadzenie okazałego majątku. Państwo Fritz mieli siedmioro dzieci (Kazimierza, Józefa, Wiktorię, Jana, Marię, Zofię i Romana), wszystkie otrzymały bardzo solidne wykształcenie, gdyż w ich domu niezwykle ceniono edukację [1]. Młody Kazimierz pobierał naukę w renomowanym C.K. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu, które zapewniało znakomite wykształcenie. O jego jakości doskonale świadczy fakt, iż w tym samym czasie do szkoły tej uczęszczali ludzie, którzy w późniejszym okresie zastąpili na różnych polach aktywności, m.in. Bruno Schulz (1892–1942, malarz, rysownik, prozaik, ceniony artysta), Stanisław Maczek (1892–1994, gen. broni, dowódca 1. Dywizji Pancerniej), Michał Tokarzewski-Karaszewicz (1892–1964, gen. dywizji, pierwszy dowódca Związku Walki Zbrojnej) i wielu innych. Wybuch I wojny światowej zakłócił tok edukacji gimnazjalistów, najstarsi zostali powołani do służby wojskowej w armii austriackiej. W tej grupie był także K. Fritz.

Na podstawie specjalnego rozporządzenia C.K. Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 17 września 1915 roku wprowadzono przyspieszone egzaminy dojrzałości dla uczniów pełniących służbę wojskową. Skorzystał z tego młody Kazimierz, który 27 stycznia 1916 roku przed komisją egzaminacyjną pod przewodnictwem dyrektora Józefa Staromiejskiego z pozytywnym skutkiem zdał egzamin maturalny w swoim gimnazjum [2-4].

Podczas służby wojskowej uzyskał stopień sierżanta podchorążego, w 1917 roku oddelegowano go na studia medyczne na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Lwowskiego (wówczas jeszcze pod oficjalną nazwą

Rycina 1. Mjr dr Kazimierz Rudolf Fritz (1896–1979), lata 40. XX wieku (Główna Biblioteka Lekarska: KOL L-2065)

Figure 1. Maj. Kazimierz Rudolf Fritz, PhD (1896–1979), 1940s (Central Medical Library: KOL L-2065)

C.K. Uniwersytet Cesarza Franciszka I). W listopadzie 1918 roku wziął czynny udział w obronie Lwowa przed ukraińskim puczem wojskowym atamana Dmytro Wytwowskiego, wszedł w skład załogi Szpitala „Technika” (w gmachu Politechniki) i Szpitala „Dwójki” (w Domu Inwalidów Wojennych na ulicy Kleparowskiej 35), gdzie mógł podziwiać pracę światowej sławy chirurga, gen. prof. Ludwika Rydygiera (1850–1920). Uczestnictwo w obronie Lwowa do końca życia było źródłem jego wielkiej dumy. Od 10 lipca do 1 października 1919 roku sprawował funkcję oficera łącznikowego do spraw sanitarnych przy Dowództwie Wojsk Byłego Zaboru Pruskiego [5-8]. Po zakończeniu działań wojennych i demobilizacji, w 1921 roku Departament Sanitarny Ministerstwa Spraw Wojskowych podjął decyzję o oddelegowaniu służących w wojsku studentów medycyny na uniwersytety w celu uzyskania pełnych kwalifikacji zawodowych.

Kazimierz Fritz – zaprawiony w boju żołnierz, awansowany na stopień porucznika już w kwietniu 1919 roku, po 12 miesiącach promowany na kapitana, za męstwo udekorowany jednym z najwyższych bojowych odznaczeń, czyli Krzyżem Walecznych (nr 27716) – powrócił do Lwowa na Wydział Lekarski Uniwersytetu Jana Kazimierza. Sposób pobierania nauki przez wojskowych studentów niewiele różnił się od ich cywilnych kolegów,

Rycina 2. Dawny Szpital Wojskowy nr 2 „Dwójka”, gdzie podchorąży K. Fritz służył podczas Obrony Lwowa w 1918 roku, obecnie Lwowski Państwowy Uniwersytet Bezpieczeństwa Życia, Lwów, 2006 (fot. Z. Kopociński)

Figure 2. Former Military Hospital No. 2 „Dwójka”, where cadet K. Fritz served during the defense of Lviv in 1918, presently The Lviv State University of Life Safety, Lviv, 2006 (by Z. Kopociński)

w okresie przerwy wakacyjnej odbywali z reguły dodatkowe szkolenia wojskowe, mieli także przydziały służbowe i okresowo pełnili różne dodatkowe funkcje. Kpt. podlek. Kazimierz Fritz wchodził początkowo w skład załogi Szpitala Rejonowego w Stryju, później przeniesiono go do 9. Pułku Artylerii Ciężkiej, z jednoczesnym stałym odkomenderowaniem na studia na UJK. W czasie przerwy wakacyjnej roku 1924 (12 lipca–6 września) uczestniczył w specjalnym kursie sanitarnym w Wojskowej Szkole Sanitarnej w Warszawie. Dyplom doktora wszech nauk lekarskich uzyskał 4 lipca 1925 roku na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, zaś prawo praktyki lekarskiej wydał mu w sierpniu 1926 roku Urząd Wojewódzki w Stanisławowie [6,7,9].

Okres dwudziestolecia międzywojennego

Bezpośrednio po ukończeniu studiów kpt. dr K. Fritz został wyznaczony na stanowisko młodszego lekarza w 48. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych w Stanisławowie, rok później przeniesiony na takie samo stanowisko do 19. Pułku Piechoty Odsieczy Lwowa we Lwowie. W tym czasie głównym polem jego zainteresowań zawodowych była dermatologia, specjalność niezwykle cenna w wojsku ze względu na szerzące się w armii choroby skóry (niezbyt dobre warunki higieniczne w koszarach) oraz choroby weneryczne. 23 grudnia 1927 roku objął funkcję ordynatora oddziału skórno-wenerycznego w 9. Szpitalu Okręgowym w Brześciu nad Bugiem. Umożliwiło mu to szybkie zdobycie doświadczenia i niezbędnych umiejętności w zakresie leczenia chorób

dermatologicznych, co zaowocowało uzyskaniem przez niego w 1928 roku tytułu specjalisty w tej dziedzinie medycyny. W tym czasie placówka położona na tzw. Wyspie Szpitalnej twierdzy Brześć była jednym z najważniejszych wojskowych zakładów leczniczych w kraju; posiadała rozwiniętą opiekę specjalistyczną z niemal wszystkich działów medycyny. 120-łóżkowym oddziałem skórno-wenerycznym kierował wówczas doświadczony i bardzo ceniony lekarz mjr dr Robert Funk, pod którego okiem szlifował swoją wiedzę fachową K. Fritz [6,7,9,10]. Ukoronowaniem kariery wojskowej tego ostatniego był awans na stopień majora ze starszeństwem z 1 stycznia 1931 roku. W październiku tegoż roku wyznaczony został na stanowisko referenta w Szefostwie Sanitarnym Okręgu Korpusu nr IX w Brześciu nad Bugiem. Jego bezpośredni przełożeni, płk dr Adolf Jacewski, a następnie płk dr Tomasz Krzyski, umożliwiali mu jednocześnie praktykowanie na oddziale skórno-wenerycznym 9. Szpitala Okręgowego. Było to bardzo korzystne dla zdobycia doświadczenia i wiedzy z zakresu dermatologii na poziomie pozwalającym objąć samodzielnie kierownictwo oddziału o tym profilu.

W styczniu 1936 roku mjr dr K. Fritz opuścił już na zawsze gościnny Brześć nad Bugiem i udał się do stolicy Wielkopolski, gdzie został starszym ordynatorem 85-łóżkowego oddziału skórno-wenerycznego 7. Szpitala Okręgowego. Było to spełnieniem marzeń medyka z Drohobycza, został wszak szefem ważnego oddziału w ulubionej dziedzinie medycyny w jednym z najlepszych szpitali wojskowych okresu dwudziestolecia międzywojennego. Sukces na polu zawodowym sprzyjał również stabilizacji życia rodzinnego – w 1939 roku zawarł związek małżeński z urodzoną w Petersburgu Polką, Antoniną Purlal [7,9,11,12].

II wojna światowa i okupacja niemiecka

Niestety sytuacja polityczna w Europie stawała się w tym czasie coraz bardziej niekorzystna dla Polski, agresywne nastawienie krajów sąsiednich nie budziło nadziei na dalszą pokojową egzystencję. W ramach przygotowań do ewentualnego konfliktu zbrojnego wojskowe władze sanitarne organizowały różnego rodzaju szkolenia. Od 1 października 1938 roku do 1 maja 1939 roku mjr dr K. Fritz uczestniczył w II Kursie Szefów Sanitarnych „wielkich jednostek”, którego nadrzędnym celem było przygotowanie kadry kierowniczej do dowodzenia pododdziałami służby zdrowia na przyszłym polu walki. Niestety zdobytą tam wiedzę bardzo szybko musiał wykorzystać w praktyce. 1 września 1939 roku, po agresji III Rzeszy na Polskę, poznański dermatolog został komendantem 701. Szpitala Polowego (wystawianego przez Kadrę Zapasową 7. Szpitala Okręgowego) w składzie 14. Dywizji Piechoty w ramach Armii „Poznań”.

Ze swoją jednostką przeszedł cały bohaterski szlak boju żołnierzy gen. dyw. T. Kutrzeby, po kapitulacji pracował w szpitalu jenieckim w Łowiczu [11,13,14]. Dużą część lekarzy 7. Szpitala Okręgowego trafiła do Szpitala Ujazdowskiego w Warszawie, którego szefem był wówczas były już komendant poznańskiej placówki, płk prof. Teofil Kucharski (1889–1955). W grudniu 1939 roku do załogi słynnej „Rzeczypospolitej Ujazdowskiej” dołączył również mjr dr K. Fritz.

Należy pamiętać, że Polacy zamieszkujący stolicę Wielkopolski zostali zmuszeni do jej opuszczenia, co było udziałem także wielu rodzin poznańskich lekarzy wojskowych. Antonina Fritz również musiała porzucić swój dom przy ulicy Słowackiego 30 i podążyła do Warszawy, gdzie przebywał już jej mąż. Szpital Ujazdowski był wówczas prawdziwą ostoją zarówno dla wojskowego personelu medycznego, jak i rannych żołnierzy. Jego kadrę lekarską stanowili w większości zawodowi oficerowie, co sprzyjało wzajemnemu zaufaniu i rozwojowi działalności konspiracyjnej. Komendę objął płk dr Leon Strehl (1891–1960). Przez cały okres okupacji poza udzielaniem normalnych świadczeń medycznych i roztoczeniem szerokiej opieki nad inwalidami wojennymi w placówce odbywało się szkolenie kadry medycznej na potrzeby AK, tajne nauczanie studentów medycyny, działała komisja lekarska orzekająca o inwalidztwie i umożliwiająca formalne zwolnienia z obozów jenieckich. Bez wątpienia swoją postawą w czasie wojny obronnej 1939 roku, okupacji i powstania warszawskiego Szpital Ujazdowski zasłużył na najwyższe odznaczenie bojowe, o które dla swej placówki wystąpił w 1947 roku jej były komendant płk prof. T. Kucharski. Współautorzy niniejszej publikacji od ponad 10 lat prowadzą ciągłe starania o realizację wniosku komendanta „Rzeczypospolitej Ujazdowskiej” i odznaczenie tej placówki orderem *Virtuti Militari*, na razie bez sukcesu [9,15,16].

W walczącej stolicy

W momencie wybuchu powstania warszawskiego, 1 sierpnia 1944 roku, komendę Szpitala Ujazdowskiego objął ponownie płk prof. T. Kucharski. Na swym posterunku, podobnie jak inni medycy, trwał także mjr dr K. Fritz. Od początku walk zakład udzielał pomocy wszystkim rannym, w tym Niemcom, co zawsze warto podkreślić. 5 sierpnia 1944 roku wojsko okupanta wtargnęło do placówki, po czym nakazano jej ewakuację. O godzinie 9.00 dnia następnego uformowano kondukt złożony z 1491 osób (pacjenci i personel), który wyruszył do Zakładu ss. Rodziny Marii przy ulicy Chełmskiej 19, gdzie odtworzono Szpital Ujazdowski. W tym czasie placówka ta była najważniejszym ośrodkiem pomocy medycznej na dolnym Mokotowie, zaś w jej załodze nadal ofiarą pomoc nieśli poznańscy lekarze wojskowi, w tym

ptk prof. T. Kucharski, ptk dr Mieczysław Naramowski, mjr dr K. Fritz i mjr dr Witold Waligórski. W skrajnie trudnych warunkach, pod ciągłym ostrzałem i bombardowaniami, przy braku podstawowych środków medycznych i żywnościowych, cała załoga szpitala z bezprzykładnym poświęceniem udzielała pomocy rannym powstańcom i cywilom, często ryzykując własne zdrowie i życie. 30 sierpnia 1944 roku Niemcy zbombardowali szpital, w którym przebywało 800 rannych (zginęło 150). Po tym tragicznym zdarzeniu komendant placówki nakazał ewakuację na górny Mokotów, gdzie ptk dr M. Naramowski odtworzył placówkę przy ulicy Puławskiej 91. Część personelu trafiła na Sadybę. Po zakończeniu powstańczej epopei Szpital Ujazdowski znalazł się w Milanówku, skąd w listopadzie 1944 roku został przetransportowany do Krakowa. W dawnej stolicy w styczniu 1945 roku zakład został rozwiązany, a jego pacjenci przejęci przez miejscowe lazarety. Cały niezwykle chwalebny szlak bojowy „Rzeczypospolitej Ujazdowskiej” przeszedł także jej dermatolog, mjr dr K. Fritz [7,17,18].

Po wojnie

II wojna światowa i jej skutki w dużej mierze odmieniły życiowe losy dr. Fritza. W nowej rzeczywistości o Lwowie czy rodzinnym Drohobycz, skąd ekspatriowano jego rodzinę, nie można było publicznie wspominać, zaś w dowodzie osobistym miejsce jego urodzenia opatrzone było kłamliwie skrótem ZSRR. Warszawa leżała w gruzach, zaś w Poznaniu już nie istniał dawny 7. Szpital Okręgowy. K. Fritz znalazł się na Górnym Śląsku, gdzie włączył się aktywnie w odbudowę polskiej służby zdrowia. Pracował w Ubezpieczalni Społecznej w Chorzowie, w mieście tym zorganizował także i prowadził poradnię skórno-wenerologiczną. W 1955 roku w Szpitalu Miejskim w Chorzowie stworzył oddział dermatologiczny, którym kierował aż do przejścia na emeryturę w 1966 roku. Swoją działalnością zyskał wielkie uznanie i szacunek mieszkańców Górnego Śląska [9,19]. Po zakończeniu pracy zawodowej powrócił wraz z żoną do Warszawy i zamieszkał przy ulicy Śliskiej 3/18. Bardzo aktywnie uczestniczył w działalności Polskiego Towarzystwa Lekarskiego (PTL). Był pomysłodawcą i inicjatorem stworzenia Domu Lekarza Seniora. Na zebraniu PTL 22 kwietnia 1978 roku przekazał na ten cel 1 milion zł, co było w owych czasach ogromną sumą pieniędzy, w swym testamencie dodatkowo ofiarował 800 tysięcy. Niestety nie doczekał otwarcia wymarzonego ośrodka, zmarł 9 listopada 1979 roku. Został pochowany w rodzinnym grobie na Starych Powązkach w Warszawie, kwatera 84, rząd 5, miejsce 19. DLS został utworzony dopiero w 1992 roku, zaś decyzją ministra zdrowia z 21 czerwca 2002 roku placówka otrzymała imię swego największego darczyńcy i współtwórcy, dr. Kazimierza Fritza. W tym roku

mija 15. rocznica tego podniosłego wydarzenia. Jest to niewątpliwie piękny wyraz hołdu dla tego skromnego posturą (167 cm), lecz wielkiego duchem i sercem medyka z kresowego Drohobycza [7,9,20].

Za swoją wierną służbę, odwagę wykazaną w czasie działań wojennych i pełne poświęcenia lata pracy w różnych jednostkach służby zdrowia K. Fritz został uhonorowany licznymi odznaczeniami, w tym dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości, Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1972) i odznaką „Za Wzorową Pracę w Służbie Zdrowia” [7]. Należy szczególnie mocno podkreślić, że mająca austriackie korzenie rodzina Fritzów (ojciec Kazimierza był synem Austriaka i Polki) mimo propozycji podpisania Reichslisty pozostała w czasie okupacji lojalna wobec swej wybranej ojczyzny, choć miało to dramatyczne następstwa. Józef Fritz, brat Kazimierza, lwowski lekarz pediatra, został wraz z żoną Elżbietą (jej żydowskie pochodzenie zmusiło ich do ciągłego ukrywania się) zamordowany w niemieckim obozie koncentracyjnym Gross-Rosen.

Na nagrobku mjr. dr. Kazimierza Fritza znajdujemy inskrypcję zawierającą dwa jakże wymowne wyrazy: „Obrońca Lwowa”. Był zawsze niezwykle dumny z tego, że wziął udział w tej tak ważnej dla każdego Polaka bitwie o przywrócenie Rzeczypospolitej jej najwierniejszego miasta. Należy z wielkim bólem i smutkiem skonstatować, że koledzy dr. Fritza, których pochowano na Cmentarzu Obrońców Lwowa (np. światowej sławy chirurg gen. prof. Ludwik Rydygier), decyzją współczesnych władz Ukrainy zostali pozbawieni na swych nagrobkach napisu „Obrońca Lwowa”. Pośmiertne odbieranie poległym i zmarłym polskim bohaterom narodowym należnego im honorowego tytułu, za który w przeszłości już zapłacili swą krwią i poświęceniem, jest rzeczą trudną do zaakceptowania w cywilizowanym świecie. Być może największą symboliczną nagrodą dla mjr. dr. Kazimierza Fritza za wszystkie jego dokonania i złożone ofiary jest ten skromny napis na nagrobku, którego w Najjaśniejszej Rzeczypospolitej nikt i nigdy nie waży się usuwać – „Obrońca Lwowa”.

Piśmiennictwo

1. Nicieja SS. Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych. Wydawnictwo MS, Opole 2015; tom VII: 164–168
2. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobycz za rok 1908. Drohobycz 1908: 45
3. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobycz za rok 1909. Drohobycz 1909: 128
4. Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobycz za lata szkolne 1914/15 i 1915/16. Drohobycz 1917: 6, 50
5. Wojtkiewicz-Rok W. Lata chwały i dni grozy. Studia nad dziejami Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2012: 21–35
6. Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie: AP-852, AP-1208

7. Instytut Pamięci Narodowej: BU 1010/162805
8. Janicki K. Dzieje szpitalnictwa wojskowego w Poznaniu. Wyd. Napoleon V, Oświęcim 2016: 213
9. Główna Biblioteka Lekarska: KOL L-2065
10. Kopociński K., Kopociński Z. Zarys organizacji i działalności 9. Szpitala Okręgowego w Brześciu nad Bugiem w latach 1920–1939. *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny*, 2010; 73: 47
11. Felchner A. Pod znakiem Eskulapa i Marsa. Służba zdrowia Wojska Polskiego (od jesieni 1918 r. do mobilizacji w 1939 r.). Wyd. Napoleon V, Oświęcim 2016: 248, 262
12. *Rocznik oficerski 1932*. Warszawa 1932: 479
13. Rezmer W. Armia „Poznań” 1939. Wyd. Bellona, Warszawa 1992–2014: 485
14. Janicki K. Poznańscy lekarze wojskowi w dwudziestolecu międzywojennym. *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny*, 2010; 73: 44
15. Odrowąż-Szukiewicz H., Podkańska M. Dzieje Ujazdowa. In: Odrowąż-Szukiewicz H (ed). *Szaniec Asklepiosa. Wspomnienia żołnierzy, pielęgniarek i opiekunek społecznych Szpitala Ujazdowskiego 1939–1944*. Wyd. MON, Warszawa 1990: 13–23
16. Kopociński K. Spłacić dług wobec przeszłości. *Virtuti Militari dla Szpitala na Ujazzdowie? Skalpel*, 2006; 4: 8–9
17. Urbanek B. Pielęgniarki i sanitariuszki w powstaniu warszawskim w 1944 r., Wyd. PWN, Warszawa 1988: 272–281, 310–311
18. Bayer S. Służba zdrowia Warszawy w walce z okupantem 1939–1945. Wyd. MON, Warszawa 1985: 148–149, 266
19. Brożek K. Fritz Kazimierz Rudolf. In: Puzio A (ed). *Słownik medycyny i farmacji Górnego Śląska*. Wyd. ŚAM, Katowice 1993; t. 1: 99
20. www.dls.org.pl/index.php/o-dla (dostęp 30.04.2017)